

Wpływ ruchliwości edukacyjnej na styl życia

HENRYK DOMAŃSKI*

Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska

Celem tej analizy jest odpowiedź na pytanie, jak zmiana wykształcenia w porównaniu z wykształceniem rodziców oddziałuje na procesy adaptacji do nowych środowisk pod względem praktykowania kultury. Opierając się na danych z badania ogólnopolskiego zrealizowanego w 2019 roku, próbuję ustalić, czy awans edukacyjny sprzyja upodabnianiu się zwyczajów kulturowych osób ruchliwych do kategorii osób z wyższym wykształceniem (hipoteza o maksymalizacji korzyści), utrzymywaniu się stylu wyniesionego z domu rodzinnego (hipoteza o socjalizacji) czy też połączenia obu tych gustów (hipoteza o łączeniu kultur). Z przedstawionych tu analiz wynika, że dominuje strategia maksymalizacji, która jednak nie eliminuje efektu łączenia.

SŁOWA KLUCZOWE: gusty muzyczne, ruchliwość społeczna, stratyfikacja kultury, wykształcenie rodziców.

Ruchliwość, czyli zjawisko polegające na zmianie pozycji społecznej, jest podstawowym Rogniwem kształtowania się nierówności klasowych. Ważna jest zarówno wielkość ruchliwości, jak i wpływ na funkcjonowanie jednostek. To pierwsze jest wskaźnikiem otwartości struktury społecznej, pokonywania barier klasowych i możliwości awansu osób pochodzących z klas niższych. To drugie dotyczy przekształcania się mentalności i postaw. Chodzi o dostosowywanie się osób zmieniających pozycję społeczną do nowych środowisk, wpływ ruchliwości na poglądy polityczne, wzory konsumpcji i orientacje życiowe oraz oddziaływanie na frustracje i stresy związane z wychodzeniem ze starego kręgu znajomych i problemami z akceptacją przez nowych.

Przedmiotem tego artykułu jest wpływ ruchliwości na zachowania związane z praktykowaniem kultury. Przeanalizuję pod tym kątem ruchliwość edukacyjną, czyli przechodzenie na wyższy lub niższy poziom wykształcenia w porównaniu z wykształceniem rodziców. Chodzi o ustalenie, w jakim stopniu awans lub degradacja w hierarchii edukacyjnej oddziałują na przełamywanie dystansów społecznych. Konsekwencje wzorów ruchliwości edukacyjnej analizowano pod względem różnych aspektów: od oddziaływania jej na płodność i palenie papierosów do przenikania się różnych środowisk etnicznych (Brzozowska, 2015; Yang i Cheng, 2018; Gugushvili i in., 2020). W społeczeństwach rynkowych kariera edukacyjna jest głównym kanałem rekrutacji i obsadzania stanowisk przez otwieranie dostępu do pozycji zawodowych i innych atrybutów pozycji społecznej. Jest to argument za traktowaniem zmiany wykształcenia w wymiarze międzypokoleniowym, jako elementu socjalizacji – „podwójnej socjalizacji”, jak ujmował to Durkheim (1956), a za nim inni

* E-mail: hdomanski@ifispan.edu.pl

ORCID: 0000-0001-5078-5027

badacze (Blau, 1956; Recay i in., 2009; Coulagneon, 2013), o ile pierwszym ogniwem tego procesu jest oddziaływanie rodziców.

Drugim uzasadnieniem wyboru ruchliwości edukacyjnej jest występowanie silnych zależności między poziomem wykształcenia a praktykowaniem kultury. Z badań wynika, że wykształcenie silniej różnicuje czytanie książek, chodzenie do teatru, słuchanie muzyki poważnej i inne rodzaje aktywności niż przynależność klasowa (Lopez-Sintas i Alvarez, 2002; Alderson i in., 2010; Yaish i Katz-Gero, 2010; Bukodi, 2010; Nagel, 2009). Zgodnie z interpretacją podzielaną przez wielu badaczy, wykształcenie jest składnikiem zasobów kultury – kapitału kulturowego (Bourdieu, 2005) – który zapewnia dostęp do kluczowych pozycji, kształtuje określone postawy i styl życia. Osoby z wyższym wykształceniem łatwiej poruszają się w świecie abstrakcji, charakteryzuje je większa swoboda myślenia, kierowanie się wartościami estetycznymi, rozumienie tekstów literackich i utworów muzycznych, w przeciwieństwie do kategorii o niższym kapitale edukacyjnym, które oceniają muzykę pod kątem przyjemności, wolą utwory powtarzalne, łatwe do przyswojenia, mające bezpośrednie odniesienie do rzeczywistości i proste. Oczywiście relacje te są obustronne i np. bywanie w filharmonii może być również strategią stosowaną dla ułatwienia sobie awansu zawodowego i uzyskania innych korzyści. Posiadanie wizerunku człowieka kulturalnego staje się czynnikiem alokacji do lukratywnych stanowisk, chociaż pierwotnym ogniwem tej zależności jest kapitał edukacyjny.

W mojej analizie wyjaśnianym zjawiskiem są aktywności w dziedzinie kultury, związane ze słuchaniem muzyki, chodzeniem do teatru, czytaniem i wzorami konsumpcji. Jest to jeden z podstawowych wymiarów stratyfikacji społecznej, który funkcjonuje niezależnie od położenia ekonomicznego i władzy. Można realistycznie założyć, że punktem wyjścia kształtowania się stratyfikacyjnego wymiaru kultury jest aspekt pochodzeniowy, a zwłaszcza wpływ kapitału kulturowego rodziców będącego składnikiem ich pozycji klasowej. Kolejnymi elementami są doświadczenia nabywane w szkole w połączeniu z wpływem rówieśników i najbliższych znajomych. Czynniki te oddziałują na preferowanie określonych utworów muzycznych, czytelnictwo książek, spożywanie posiłków czy rodzaje rekreacji sportowej. One to głównie skłaniają osoby po studiach do kierowania się kryteriami estetycznymi przy lubieniu muzyki poważnej lub postrzeganiu dzieł sztuki, a osoby z niskim kapitałem edukacyjnym do słuchania muzyki rozrywkowej i czytania kolorowych czasopism.

Z punktu widzenia konsekwencji ruchliwości edukacyjnej ważne jest to, że kapitał kulturowy podlega silniejszym transferom międzypokoleniowym w sensie przekazywania go dzieciom niż „dziedziczenie” pozycji zawodowych, dochodów i innych wyznaczników pozycji społecznej. Z badań prowadzonych w Holandii wynika, że osoby, które awansowały w hierarchii wykształcenia w porównaniu z wykształceniem rodziców ustępują pod względem uczestniczenia w kulturze kategoriom o wysokim kapitale edukacyjnym dziedziczącym pozycję rodziców (Van Eijck, 1999). Potwierdzałoby to występowanie barier w adaptacji do nowych środowisk, związanych z pochodzeniem społecznym, chociaż ustalenia te ograniczają się do jednego kraju, co nie pozwala stwierdzić, czy mamy do czynienia z ogólniejszymi prawidłowościami. Oddziaływaniu ruchliwości edukacyjnej na styl życia poświęcono niewiele analiz. Opierając się na danych z badań zrealizowanych w 2019 roku na próbie ogólnokrajowej, pokażę, jak ruchliwość edukacyjna oddziałuje na kształtowanie się stratyfikacji społecznej w odniesieniu do Polski.

Hipotezy

Podczas gdy dziedziczenie pozycji wzmacnia podziały klasowe, ruchliwość sprzyja rozmywaniu ostrości dystansów społecznych. Konsekwencją ruchliwości jest zarówno nakładanie się na siebie, jak i zderzanie zwyczajów, praktyk, słownictwa i wartości wyniesionych z domu rodzinnego z nowymi normami (Sorokin, 1927; Bernstein, 1972; Bourdieu, 2005). Wywołuje to różne reakcje ze strony osób ruchliwych i „dziedziczących” pozycje rodziców. Jedną z prawidłowości jest daleko posunięty konformizm wobec nowego środowiska ze strony osób przechodzących na górne piętra drabiny społecznej (Merton, 1982). W odwrotnym kierunku oddziałuje efekt zakorzenienia w kulturze klas niższych. Na przykład we Francji, jak wykazali Bourdieu i Passeron (1979), studenci pochodzący z rodzin robotniczych byli mniej skłonni do legitymizacji systemu szkolnego i kultury dominującej w porównaniu z rówieśnikami wywodzącymi się z wyższej klasy średniej. Z drugiej strony, awans nuworyszów nie spotyka się z powszechną akceptacją osób „dziedziczących” wysokie pozycje klasowe. Osoby napływające z klas niższych krytykowane są za sposób ubierania się, wzory jedzenia, urządzenie domu, chodzenie do restauracji i za styl prowadzenia rozmowy; za snobowanie się i udawanie kogoś lepszego. Potrzeba zachowania ekskluzywności przez kategorie dziedziczące uprzywilejowane pozycje, kontrastuje tu z poczuciem zagrożenia tożsamości grupowej wynikającej z napływu klas niższych (Durkheim, 1956).

Interpretacje te, odnoszące się głównie do zmiany przynależności klasowej, można sformułować w języku hipotez, które weryfikowane są również w odniesieniu do ruchliwości edukacyjnej. Pierwsza hipoteza odwołuje się do efektu „dysocjacji” [Sorokin (1927) 1959]. Zakłada się w niej, że zarówno awans, jak i degradacja społeczna wywierają negatywny wpływ na postawy i zachowania jednostek. Jest to nieuniknione, ponieważ ruchliwość prowadzi do wykorzenienia z własnej klasy społecznej, a z kolei niemożliwe jest całkowite dostosowanie się osób ruchliwych do nowych środowisk (Hollingshead i in., 1954; Ellis i Lane, 1967; Daenekindt i Roose, 2013).

Kwestia negatywnych skutków ruchliwości inaczej ujmowana jest w hipotezie o „utracie łaski” (*falling from grace*). Negatywne konsekwencje ruchliwości, jak stwierdzają jej autorzy, dotyczą tylko przypadków degradacji społecznej (Newman, 1999). W społeczeństwach, które funkcjonują pod presją sukcesu, utrata pozycji uznawana jest za świadectwo niepowodzenia, niedostosowania się do reguł rynkowych i braku użyteczności. Tak więc zajmowanie niższej pozycji w porównaniu z pozycją rodziców jest sygnałem, że osoby te nie sprostały oczekiwaniom społecznym, nie sprawdziły się, a więc nie zasługują na zajmowanie wysokich stanowisk. Zdaniem zwolenników tej tezy, obniża to samoocenę i wywołuje frustracje w przeciwieństwie do osób awansujących i zachowujących wysoką pozycję rodziców (Houle, 2011).

Trzecia hipoteza koncentruje się na osobach przechodzących zarówno na górne, jak i na dolne piętra drabiny społeczno-edukacyjnej. Hipoteza o „maksymalizacji” opiera się na założeniu, że ludziom, którzy awansują zależy na akceptacji i utożsamianiu się z kategoriami o wyższym statusie społecznym. Chcą się więc maksymalnie dostosować do nowego środowiska ze względu na zwyczaje i obowiązujący styl życia. Strategia maksymalizacji stosowana jest również przez osoby zdegradowane, identyfikujące się z kategorią społeczną rodziców. Nie chcą się one pogodzić z obniżeniem statusu, traktując zmianę pozycji jako niepowodzenie przejściowe (Daenekindt i Roose, 2013). Silniejsza wersja hipotezy o maksymalizacji zakłada, że strategia dostosowania przybiera postać neoficką, polegającą na ostentacyjnym obnoszeniu się z przynależnością do nowego środowiska (Nieuwbeerta i in., 2000). Osoby awansujące

stają się nadgorliwie w demonstrowaniu swego członkostwa w kategorii o wyższym statusie, np. w przypadku Polski mogłoby to polegać na silniejszym podkreślaniu swej inteligenckości przez bywanie na wernisażach, pokazywanie się w filharmonii, demonstrowanie znajomości dzieł sztuki.

W przeciwieństwie do teorii maksymalizacji, zwolennicy hipotezy o „socjalizacji” podkreślają kluczowe znaczenie czynników pochodzeniowych (np. Bourdieu, 1984). Wpływ kapitału kulturowego rodziców jest tak silny, że osoby awansujące nie potrafią dostosować się do kultury klas wyższych. Bariery te są nie do pokonania, ponieważ ludzie tkwią w swych przyzwyczajeniach wyniesionych z dzieciństwa, nie mogą się od nich uwolnić lub nie mają na to ochoty. Według pesymistycznej interpretacji powoduje to, że np. osoby wychowujące się w rodzinach robotniczych nigdy nie dorównają stylowi klas wyższych (Jaeger, 2009). Efekt socjalizacji działa w obie strony, stąd też osoby, które doświadczyły degradacji powinny się na ogół silniej identyfikować z kategorią pochodzenia niż z kategorią o niższym statusie społecznym.

Alternatywą dla tych scenariuszy jest hipoteza o „akulturacji”. Stwierdza się w niej, że osoby ruchliwe nie potrafią, lub też nie są w stanie, zintegrować się ani z kategorią pochodzenia, ani ze środowiskiem „napływu”. Silniejsza wersja tej hipotezy opiera się na założeniu, że całkowita akulturacja nie jest możliwa, zwłaszcza, że osoby ruchliwe traktowane są jako obcy element przez oba środowiska. Zmiana pozycji wymusza konieczność demonstrowania przynależności do nowej grupy społecznej, ale naturalną koleją rzeczy towarzyszy temu utrzymywanie kontaktów z kategorią pochodzenia. Może to stanowić rekompensatę za dysonans psychiczny wynikający z oddziaływania sprzecznych tendencji, ale i koszt, który się za to ponosi (Blau, 1956). W łagodniejszej wersji wskazuje się na połączenie efektu socjalizacji „pierwotnej” (wyniesionej z wpływu czynników pochodzeniowych) i „wtórnej”, wynikającej z oddziaływania „kategorii napływu”, z pominięciem negatywnych skutków akulturacji (Daenekindt i Roose, 2013)¹.

Ustalenia te można weryfikować, analizując wpływ ruchliwości edukacyjnej na praktykowanie kultury. Pierwsze dwie hipotezy dotyczą porównania efektów socjalizacji i maksymalizacji, a więc, czy preferencje i praktykowanie kultury silniej zależą od czynników pochodzeniowych, czy od wykształcenia badanych? Za występowaniem efektu socjalizacji przemawiają wyniki niektórych analiz wskazujących, że pochodzenie społeczne nie ustępuje osiągnięciom edukacyjnym w oddziaływaniu na praktykowanie kultury (Lopez-Sintas i Alvarez, 2004; Yaish i Katz-Gero, 2010; Katz-Gero i in., 2007; Nagel, 2012). Wynik ten kontrastuje z ustaleniami wskazującymi na znacznie słabszy wpływ pochodzenia na osiągnięcia zawodowe i poziom zarobków, jakby sfera kultury podlegała silniejszej reprodukcji barier społecznych. Pierwsza hipoteza zakłada, że efekt socjalizacji silniej kształtuje preferencje muzyczne, niż praktykowanie kultury zakorzenione w kategorii napływu. Aspekt wartościujący należy oddzielić od aspektu behawioralnego. Aspekt behawioralny obejmuje m.in. chodzenie do teatru i czytanie książek. Z kolei aspekt wartościujący związany jest z określonymi preferencjami. Skoncentruję się na preferencjach muzycznych, które wchodzą w silniejsze zależności z usytuowaniem w hierarchii społecznej w porównaniu z innymi wymiarami stylu życia, takimi jak oglądanie filmów, uprawianie sportu i wzory jedzenia (Bennett i in., 2009). Dzieje

¹ Przykłady akulturacji omawia Sorokin (1927). Empirycznym potwierdzeniem występowania tej hipotezy są cytowane analizy Blaua. W późniejszych interpretacjach występowanie tego efektu nazywane było „wzorem pośrednim” (*intermediate pattern*) i „łączeniem kultur” (*culture switching*) (Daenekindt i Roose, 2013; Coulagneon, 2013).

się tak m.in. dlatego, że muzyka w większym stopniu odwołuje się do uniwersalnych wartości i podobno silniej wnika w głąb duszy w porównaniu do innych aspektów (Bourdieu, 1984; Alderson i in., 2010). Można założyć, że preferencje muzyczne, czyli np. lubienie określonych gatunków muzyki, są silniej zakorzenione w wartościach niż zwyczajnie wyrażające się w bywaniu w filharmonii lub na imprezach disco polo i dlatego silniej przekazywane są dzieciom.

Druga hipoteza dotyczy efektu maksymalizacji. Praktyki kulturowe związane są z poziomem wykształcenia i np. zwolennicy muzyki poważnej rekrutują się głównie z kategorii z wyższym wykształceniem i osób uprzywilejowanych, co sytuuje je w pewnej opozycji do kategorii o niższym statusie społecznym. Osoby z niższym wykształceniem, bo o nie tu chodzi, preferują głównie muzykę rozrywkową, łatwą do słuchania, zaliczaną do „mało ambitnych” (Van Eijck, 2001; Chan i Goldthorpe, 2007; Coulangelon i Duval, 2015; Cebula i Pilch, 2020). Wiele wskazuje, że zależności te związane są z różnymi motywacjami i np. elita biznesu demonstruje upodobania do muzyki poważnej, najprawdopodobniej w celu zrekompensowania niedostatków kapitału kulturowego, podczas gdy dla inteligencji preferencje te wynikają z potrzeby podkreślania ekskluzywności, która ma być przeciwwagą dla niższego statusu materialnego (Jarress, 2013; Dubois, 2015). Będzie to również punkt odniesienia moich analiz. Zakładam, że wzrost wykształcenia skłania do naśladowania stylu, który utożsamiany jest z kulturą klas wyższych. Może to również wynikać z potrzeby manifestowania awansu edukacyjnego. Nawiązując do silniejszej wersji hipotezy o maksymalizacji, można założyć, że osoby awansujące dorównują osobom „dziedziczącym” wykształcenie rodziców; mogą je nawet wyprzedzać. Z kolei osoby, które doświadczyły degradacji, nie ustępują w podkreślaniu swej przynależności do kultury dominującej kategoriom reprezentującym poziom wykształcenia rodziców.

Uzupełnieniem efektów socjalizacji i maksymalizacji jest trzecia hipoteza – o łączeniu wpływu czynników pochodzeniowych i kultury nabytej. Osoby, które zmieniły wykształcenie w stosunku do wykształcenia rodziców dostosowują się do nowego środowiska, nie rezygnując z kultury związanej z pochodzeniem społecznym. Najbardziej przekonującym wskaźnikiem łączenia byłoby jednakowe oddziaływanie na zachowania i preferencje edukacji rodziców i wykształcenia badanych. Jednak zależność ta może występować w różnej postaci. Osoby awansujące mogą sytuować się pod względem upodobań i systemów wartości bliżej kategorii napływu, ponieważ zależy im na podkreślaniu adaptacji do nowego środowiska również w dziedzinie kultury (Goldthorpe, 1980), ale inni nie potrafią się dostosować i silniej tkwią w kulturze związanej z pochodzeniem społecznym (Daenekindt i Roose, 2013).

Oddziaływanie pochodzenia społecznego przeanalizuję osobno dla matek i ojców. Analizy, które przeprowadziłem na danych z tego badania wskazują, że kobiety częściej od mężczyzn chodzą do teatru, opery, centrów kultury, częściej zwiedzają muzea, czytają więcej książek i korzystają z bibliotek. Wszystkie te zachowania zaliczane są do kultury kojarzonej z przeżyciami estetycznymi w przeciwieństwie do mężczyzn czerpiących (jak utrzymują niektórzy badacze) większą satysfakcję z rzeczy konkretnych (Bull, 2019). Niewykluczone, że różnice te uaktywniają się na etapie socjalizacji i przekazywane są dzieciom. Skłania to do sformułowania czwartej hipotezy dotyczącej oddziaływania ruchliwości edukacyjnej na praktykowanie kultury w zależności od płci respondentów. Zakładam, że zmiana wykształcenia w porównaniu do matek silniej różnicuje praktykowanie kultury niż w odniesieniu do wykształcenia ojców. Odzwierciedleniem tej zależności powinien być silniejszy efekt czynników pochodzeniowych na zachowania i gusty muzyczne osób, które różnią się pod względem poziomu wykształcenia od matek.

Dane i zmienne

Podstawą tej analizy są dane z badania dotyczącego stratyfikacji gustów muzycznych. Zrealizowano je w 2019 roku (od lutego do maja) metodą bezpośredniego wywiadu wspomagane komputerowo (CAPI)². Wylosowanych zostało blisko 4200 osób w wieku powyżej 14 lat na ogólnopolskiej próbie imiennej z operatu PESEL. Zrealizowano z tego 2007 przypadków metodą „do wyczerpania”. Odsetek realizacji wyniósł 55,4. Analiza zmiennych metryczkowych nie wskazuje na występowanie znaczących różnic między rozkładami z próby i wynikami wcześniejszych badań z wyjątkiem pewnej niedoreprezentacji kategorii zaliczanych do „kadry kierowniczej i specjalistów” i „właścicieli poza rolnictwem”, co oczywiście może rzutować na analizy dotyczące ruchliwości edukacyjnej. Wyniki badania kontrolnego, które objęło 4,6% respondentów z próby zasadniczej wskazują, że nieprawidłowości w pracy ankierów nie miały charakteru „systematycznego”. W celu wyrównania nierównego prawdopodobieństwa selekcji, dane zostały przeważone odpowiednio do zastosowanego schematu doboru próby. Dokonano również ważenia post-stratyfikacyjnego, uwzględniając zwłaszcza niższy odsetek realizacji w dużych miastach.

Kwestionariusz dotyczył różnych form praktykowania kultury. Ankierzy zadawali szczegółowe pytania dotyczące preferencji, wiedzy i aktywności muzycznej respondenta, a także małżonka, obojga rodziców i najbliższych znajomych. Osobne pytania dotyczyły dzieci respondentów – do jakich szkół uczęszczają, jak rodzice uczestniczą w życiu szkoły, czy chodzą z dziećmi na koncerty, posyłają je na lekcje muzyki, czytają im książki, wspólnie muzykują, śpiewają itd. Badane osoby pytano też o posiadanie dóbr kulturowych, uczenie się muzyki, granie na instrumentach, „kosmopolityzm”, wizerunek człowieka kulturalnego i kryteria wyższości społecznej.

Tabela 1

Wybrane aspekty praktykowania kultury. Polska 2019

	Odsetki/średnie	Odchylenie standardowe
Chodzi na koncerty muzyki poważnej	31,8	46,6
Chodzi do teatru	12,8	33,5
Chodzi do restauracji	17,5	38,0
Liczba przeczytanych książek	2,60	4,99
Indeks lubienia muzyki poważnej	2,43	2,82
Indeks lubienia rocka	2,98	3,27

² Autorami badania (*Dystynkcje muzyczne. Gust muzyczny i stratyfikacja społeczna a procesy kształtowania się stylów życia Polaków*) są pracownicy Instytutu Filozofii i Socjologii PAN: Dariusz Przybyś, Katarzyna Wyrzykowska, Kinga Zawadzka i Henryk Domański. Realizatorem badania był Instytut Danae/Realizacja, a sfinansowano je z grantu (UMO-2017/25/B/HS6/01929) przyznanego przez Narodowe Centrum Nauki. Kwestionariusz i omówienie celów badania zamieszczone są na stronie: <http://www.md.ifispan.pl/>

Zmiennymi wyjaśnianymi są wybrane rodzaje uczestniczenia w kulturze związanej ze spędzaniem czasu wolnego. Wskaźnikiem preferowania muzyki poważnej jest suma odpowiedzi „podobają mi się” lub „bardzo mi się podobają”, uzyskanych od respondentów po wysłuchaniu wybranych fragmentów utworów Bacha, Bouleza, Beethovena, Pucciniego i Czajkowskiego. W celu uzyskania szczegółowego wglądu w strukturę gustów muzycznych, w badaniu zastosowano metodę odsłuchu kilkunastu utworów reprezentujących różne gatunki muzyki. Przy konstrukcji tego wskaźnika uwzględniono również odpowiedzi „bardzo lubię” lub „lubię” muzykę poważną w pytaniu zamkniętym i wskazywanie muzyki poważnej w pytaniu otwartym: „Proszę powiedzieć, jaką muzykę Pan/i lubi najbardziej. Proszę podać nazwy ulubionych wykonawców, zespołów, kompozytorów?”. Utworzony w ten sposób indeks lubienia muzyki poważnej zawiera się w przedziale od 0 do 10. Analogicznie skonstruowano indeks lubienia rocka. Stosunek do rocka jest sumą odpowiedzi wskazujących w pytaniu zamkniętym, że respondent „bardzo lubi” lub „lub” utwory Metalliki, U2, Led Zeppelin i Nirvany, a w przypadku odsłuchu – lubienia utworu Pink Floyd. W celu zapewnienia porównywalności obu indeksów przekształcono je do jednolitej skali od 0 do 10.

Z kolei wskaźnikami praktykowania kultury w sensie określonych zachowań były odpowiedzi na pytanie: „Jak często zdarza się Pani/Panu: pójść do teatru, do kawiarni/restauracji itd.” – na liście umieszczono kilkanaście rodzajów aktywności, ocenianych przez respondentów na 7-punktowej skali od „nigdy” do „częściej niż raz w tygodniu”. W analizie uwzględniłem tylko niektóre, uznając je za reprezentatywne dla behawioralnego aspektu kultury. I w tym przypadku zostały one przekształcone do postaci zero-jedynkowej według podziału na „aktywnych” (odpowiedzi od „przeciętnie raz na miesiąc” do „częściej niż raz w tygodniu”) i „nieaktywnych” („najwyżej kilka razy w roku” i „rzadziej”). W drugim pytaniu dotyczącym zachowań respondentów pytano „Jak często bywa Pan/i na: koncercie muzyki poważnej w filharmonii, w operze, na przedstawieniu baletowym, na koncercie disco polo itd. Skala odpowiedzi zawierała się w przedziale od: „nigdy nie byłem(am)” do „raz na miesiąc lub częściej”. Badanych, którzy wskazywali na bywanie częściej niż „raz na rok” zaliczyłem do uczestników aktywnych, a pozostałych do nieaktywnych. Dodatkowym wskaźnikiem praktykowania kultury jest liczba przeczytanych książek w ciągu ostatniego roku – respondenci brali pod uwagę książki w formie papierowej, elektronicznej i dźwiękowej, z pominięciem książek wykorzystywanych w pracy zawodowej lub do nauki. Wartości tych zmiennych wyrażone w postaci procentowej (odsetków praktykowania kultury) i średniej liczby książek przedstawione są w Tabeli 1.

Głównymi zmiennymi wyjaśniającymi są wykształcenie respondenta i wykształcenie matek i ojców w podziale na 4 kategorie: (i) osoby z wyższym wykształceniem ukończonym (w postaci uzyskanego dyplomu), (ii) nieukończonym wykształceniem wyższym, poma-turalnym lub ukończonym średnim, (iii) zasadniczym zawodowym lub nieukończonym średnim, (iv) podstawowym i niższym. Podstawą analizy ruchliwości jest dwuwymiarowa tabela będąca skrzyżowaniem obu tych zmiennych. O ruchliwości i dziedziczeniu wykształcenia matek i ojców (w stosunku do wszystkich respondentów) informują odsetki zamieszczone w Tabeli 2.

Tabela 2

Wzory ruchliwości edukacyjnej (w % do ogółu). Polska 2019

Wykształcenie respondenta						
Wykształcenie matki/ojca		1	2	3	4	Ogółem
1. Podstawowe lub niższe	matka	9,2	14,2	9,8	2,5	35,6
	ojciec	8,8	12,5	8,3	2,2	31,8
2. Zasadnicze zawodowe lub nieukończone średnie	matka	2,5	10,2	12,6	6,2	31,5
	ojciec	2,7	12,4	15,8	9,0	39,9
3. Nieukończone wyższe lub ukończone średnie	matka	1,8	1,8	9,0	8,2	20,8
	ojciec	1,8	1,8	7,6	6,9	18,0
4. Wyższe ukończone	matka	1,1	0,8	2,9	7,2	12,1
	ojciec	0,7	0,5	2,9	6,1	10,3
Ogółem	matka	14,6	27,0	34,3	24,1	100,0
	ojciec	14,0	27,2	34,6	24,2	100,0

Zwraca uwagę silne podobieństwo między wzorami ruchliwości dla obojga rodziców. Dominuje ruchliwość „krótkodystansowa”, dokonująca się między najbliższymi poziomami wykształcenia, czego świadectwem są stosunkowo najwyższe odsetki osób sytuujących się bliżej głównej przekątnej. O wiele rzadziej występują przypadki skokowego awansu edukacyjnego lub degradacji. Odsetek osób z nieukończonym wykształceniem średnim, których matki miały wykształcenie podstawowe wynosi 14,2%, podczas gdy tylko 2,5% osób wywodzących się z tej kategorii uzyskało wykształcenia wyższe. Należy odnotować, że ruchliwość edukacyjna występuje w ramach nieco innej struktury wykształcenia matek i ojców. Znacznie więcej matek (w porównaniu z ojcami) miało wykształcenie średnie, ale za to mniej – wykształcenie niepełne średnie i zasadnicze zawodowe.

Pozostałymi zmiennymi niezależnymi są wiek (podział na 5 kategorii), płeć, wielkość dochodu rodziny na osobę (w tys. zł) i miejsce zamieszkania – 6 kategorii zaczynając od wsi, a kończąc na mieszkańcach miast liczących powyżej 500 tys.

Metoda

Ustalenie wpływu ruchliwości edukacyjnej na praktykowanie kultury wymaga oddzielenia uwarunkowań związanych z wykształceniem rodziców i respondentów. Posłużyłem się „diagonalnym modelem referencyjnym”, który umożliwia rozwiązanie tego problemu w ramach klasycznej tabeli ruchliwości będącej skrzyżowaniem obu tych zmiennych (Sobel, 1981). Model ten opiera się na założeniu, że kategoriami odniesienia dla osób ruchliwych są osoby „dziedziczące” pozycje rodziców, a więc lokujące się na głównej przekątnej tabeli. Są one traktowane jako najbardziej reprezentatywne dla analizowanych poziomów wykształcenia ze względu na wyjaśnianie zjawisko.

Diagonalny model referencyjny w najprostszej postaci jest funkcją:

$$(1) y_i = \mu_1 \gamma_i^O + \mu_2 \gamma_i^D + \epsilon_i,$$

gdzie y_i identyfikuje estymowaną wartość wyjaśnianego zjawiska dla i -tej jednostki, γ_i^O wskazuje i -ty poziom wykształcenia rodziców, a γ_i^D odnosi się do wykształcenia respondenta

(superskrypty O i D są akronimami „*origin*” i „*destination*” – pochodzenia i kategorii badanych). Parametry μ_1 i μ_2 identyfikują wagi dla kategorii pochodzenia społecznego i (odpowiednio) dla kategorii respondentów. W modelu diagonalnym wyznaczane są one w ten sposób, że ich suma wynosi 1, co oznacza, że $\mu_1=1-\mu_2$, niezależnie od kategorii wykształcenia. Wielkości wag informują o relatywnej ważności obu zmiennych pod względem siły ich oddziaływania na wyjaśniane zjawisko.

Wskaźnikiem awansu edukacyjnego jest zmienna zero-jedynkowa, gdzie wartość 1 przypisalem osobom z wykształceniem wyższym, których ojcowie i matki mieli co najwyżej wykształcenie niepełne wyższe, średnie itd. Z kolei wskaźnikiem „ruchliwości w dół” jest posiadanie niższego wykształcenia od wykształcenia rodziców. Zmienna ta przybiera wartość 1 dla osób, których rodzice mieli wyższe wykształcenie, a one same (tj. respondenci) lokują się niżej.

Po uwzględnieniu tych zmiennych uzyskujemy:

$$(2) y_i = (\mu_{10} + \mu_{11}m_U + \mu_{12}m_D)\gamma_i^O + (\mu_{20} + \mu_{21}m_U + \mu_{22}m_D)\gamma_i^D + \epsilon_i$$

Parametry w nawiasach identyfikują wagi dla kategorii rodziców i respondentów. Zmienne m_U i m_D dotyczą przypadków awansu i degradacji edukacyjnej. Parametry μ_{ij} odnoszą się do ruchliwości, a μ_{10} i μ_{20} są wagami dotyczącymi osób „dziedziczących” wykształcenie rodziców.

Trzeci model jest nawiązaniem do hipotezy o łączeniu kultur (*culture switching*). Zakłada się w nim, że praktykowanie kultury w równym stopniu zależy od wykształcenia respondentów i wykształcenia rodziców.

$$(3) y_i = 0,5 * (\mu_{10} + \mu_{11}m_U + \mu_{12}m_D)\gamma_i^O + 0,5 * (\mu_{20} + \mu_{21}m_U + \mu_{22}m_D)\gamma_i^D + \epsilon_i$$

Od strony formalnej polega to na ustaleniu równych wag dla obu tych zmiennych i ocenie trafności modelu pod względem dopasowania do danych. W diagonalnych modelach referencyjnych miernikami dopasowania modelu są *Deviance* i *Akaike Information Criterion* (AIC)³.

Analiza

W tabelach poniżej zamieszczone są parametry, z których można wnioskować o oddziaływaniu ruchliwości na wybrane aspekty praktykowania kultury. Tabele 3–4 odnoszą się do wybranych form aktywności, a Tabela 5 do preferencji muzycznych.

Parametry uzyskane dla pierwszego modelu informują o tym, w jakim stopniu wpływ ruchliwości edukacyjnej na praktykowanie kultury zależy od wykształcenia rodziców, a w jakim – od wykształcenia respondentów. Model ten nie uwzględnia ani przypadków awansu lub degradacji, ani też zmiennych kontrolnych. Okazuje się, że z wyjątkiem chodzenia do restauracji i lubienia rocka, zachowania i preferencje muzyczne osób ruchliwych związane są bardziej z ich poziomem wykształcenia niż z wykształceniem rodziców. Wskazywałoby to, że osoby zmieniające wykształcenie dostosowują się bardziej do nowego środowiska niż do wzorów kultury związanych z pochodzeniem społecznym. Prawdopodobnie ta rysuje się najsilniej w odniesieniu do lubienia muzyki poważnej, gdy porównuje się wykształcenie respondentów z matkami (0,99/0,01).

Drugi rodzaj parametrów informuje o praktykowaniu kultury wśród osób, które nie zmieniły wykształcenia w stosunku do wykształcenia rodziców. Wyższe wartości są wskaźnikiem większej aktywności lub preferencji muzycznych, a odpowiednio niższe – słabszego

³ Opis założeń modelu i metody estymowania omówione są m.in. w artykule Hendrickx i in. (1993).

praktykowania kultury. Zgodnie z oczekiwaniami, „dziedziczenie” wyższego wykształcenia związane jest z większymi upodobaniami do muzyki poważnej i rocka, częstszym chodzeniem do teatru, na koncerty muzyczne, np. do filharmonii, czytaniem książek i chodzeniem do restauracji. Za nimi sytuują się kategorie „dziedziczące” nieukończone wykształcenie wyższe i średnie, a poniżej – absolwenci zasadniczych szkół zawodowych. Na dole hierarchii lokują się osoby z wykształceniem podstawowym.

Tabela 3

Parametry w modelu diagonalno-referencyjnym dla chodzenia na koncerty i do teatru

Zmienne zależne:	Chodzi na koncerty				Chodzi do teatru			
	Matki		Ojcowie		Matki		Ojcowie	
Zmienne niezależne	model 1	model 2	model 1	model 2	model 1	model 2	model 1	model 2
Wagi dla wykształcenia respondentów								
Ruchliwość	0,67**	0,70**	0,70**	0,66**	0,53**	0,79**	0,57**	0,57**
Awans		0,74**		0,78**		0,68**		0,82**
Degradacja		0,21		0,60*		0,45**		0,52**
Wagi dla wykształcenia ojców/matek								
Ruchliwość	0,33**	0,30**	0,30**	0,34**	0,47**	0,21*	0,43	0,43**
Awans		0,26**		0,22**		0,32		0,18
Degradacja		0,79**		0,40**		0,55**		0,48**
Kategorie wykształcenia								
Podstawowe lub niższe	-1,88**	-5,60	-1,98**	-0,74	-1,89**	-3,49	-1,95**	-0,63
Zasadnicze zawodowe lub nieukończone średnie	-1,36**	1,94	-1,55**	0,24	-1,48**	-2,18	-1,50**	-0,47
Nieukończone wyższe lub średnie	-0,57**	1,20	-0,56**	0,86	-0,19**	-1,46	-0,06	1,02
Wyższe ukończone	0,74**	2,48	0,81**	2,08	-1,56**	-0,51	1,47**	2,23
<i>Deviance</i>	2065,4	1444,3	1390,8	1405,4	2026,7	1961,7	1371	1833,2
Liczba stopni swobody	1845	1318	1769	1261	1828	1753	1769	1740
<i>Akaike Information Criterion</i>	2075,1	1482,3	1981,8	1428,4	2036,7	1971,7	1361	1869,2

**p < 0,01; *p < 0,05

Parametry uzyskane w drugim modelu informują, czy praktyki kulturowe związane ze wzrostem (lub obniżeniem się) poziomu wykształcenia silniej zależą od pochodzenia społecznego czy od kategorii „napływu”. Odpowiedzi na to pytanie dostarcza porównanie wielkości wag dla zmiennych „awans” i „degradacja”. Z porównania wynika, że w przypadku osób awansujących ważniejszy jest efekt napływu. Preferencje i zachowania osób ruchliwych, które uzyskały wyższe wykształcenie od matki lub ojca (ukończyły wyższe studia) sytuują się bliżej osób „dziedziczących” wyższe wykształcenie rodziców niż osób reprezentujących poziom wykształcenia ich matek i ojców. W odniesieniu do matek, prawidłowość ta najsilniej występuje w przypadku upodobań do muzyki poważnej (0,96/0,04)⁴. Osoby ruchliwe charakteryzują się 24 razy większą bliskością – pod względem lubienia muzyki poważnej – kategorii, do których awansowały, niż wykształcenia matek. Zjawisko to rysuje się nieco słabiej w przypadku chodzenia na koncerty (0,74/0,26), do teatru (0,68/0,32), do restauracji (0,63/0,37), czytania książek (0,59/0,41) i upodobań do rocka (0,55/0,45). W sumie jednak wpływ dostosowywania się do nowego środowiska okazuje się silniejszy od zakorzenienia w kulturze związanej z pochodzeniem społecznym.

Potwierdzeniem tej prawidłowości jest wpływ poziomu wykształcenia w relacji do ojców. Osoby, które doświadczyły awansu 4,6 razy częściej chodzą do teatru w porównaniu z osobami reprezentującymi ten sam poziom wykształcenia, co ich ojcowie (0,82/0,18), czytają 4 razy więcej książek (0,80/0,20) i prawie tyle samo razy częściej chodzą na koncerty muzyczne (0,78/0,22), dostosowując się do aktywności osób o wyższym statusie. Oznaki silnej adaptacji występują również na polu preferencji do muzyki poważnej (0,75/0,25). Natomiast zjawisko akulturacji osób ruchliwych słabiej rysuje się w przypadku lubienia rocka (0,67/0,33) i uczęszczania do restauracji (0,61/0,39). Z obserwacji wynika, że kryteria zaliczania do prestiżowej kultury zmieniają się w czasie, i jeżeli obecnie zaliczany jest do niej teatr performatywny, to nie byłoby zaskoczeniem, gdyby awansowały do niej utwory rockowe. Jednak być może rock jeszcze nie awansował do kręgu wyrafinowanej kultury i np. Led Zeppelin lub Deep Purple jeszcze nie dorównują na tyle prestiżowi muzyki poważnej, żeby zdobyć uznanie kategorii o wysokim statusie społecznym. Z kolei zwyczaj spożywania posiłków w restauracjach może być kojarzony w jakimś stopniu z ostentacyjną konsumpcją i nowobogactwem.

⁴ Wartości uzyskane dla modelu 2 ustaliłem kontrolując wpływ płci, wieku, miejsca zamieszkania i dochodów rodziny, które w tabelach z braku miejsca na ich prezentację pomijam.

Tabela 4

Parametry w modelu diagonalno-referencyjnym dla chodzenia do restauracji i czytelnictwa książek

Zmienne zależne:	Chodzi do restauracji				Czyta książki			
	Matki		Ojcowie		Matki		Ojcowie	
Zmienne niezależne	model 1	model 2	model 1	model 2	model 1	model 2	model 1	model 2
Wagi dla wykształcenia respondentów								
Ruchliwość	0,23*	0,49**	0,22**	0,50**	0,61**	0,68**	0,54**	0,29*
Awans		0,63**		0,61**		0,59**		0,80**
Degradacja		0,46		0,52**		0,57**		0,32
Wagi dla wykształcenia ojców/matek								
Ruchliwość	0,77**	0,51**	0,78**	0,50**	0,39**	0,32	0,46	0,71**
Awans		0,37		0,39		0,41**		0,20
Degradacja		0,54		0,48		0,25		0,68**
Kategorie wykształcenia								
Podstawowe lub niższe	-3,13**	-9,12	-3,38**	-3,82	0,58**	0,23	0,41**	0,02
Zasadnicze zawodowe lub nieukończone średnie	-1,72**	5,57	-1,57**	2,46	0,50**	0,25	0,61**	0,24
Nieukończone wyższe lub średnie	-1,07**	8,13	-0,97**	9,39	1,28**	0,82	1,35**	0,96
Wyższe ukończone	-0,40**	1,31	-0,55**	1,31	2,49**	2,16	2,64**	1,74
<i>Deviance</i>	1526,6	935,1	1478,8	914,0	4503,8	2994,2	4242,1	3989,9
Liczba stopni swobody	1830	1310	1753	1253	1610	1152	1541	1528
<i>Akaike Information Criterion</i>	1536,6	973,1	1488,8	952	6251,5	4462,5	5959,9	5891,1

**p < 0,01; *p < 0,05

Opierając się na tych ustaleniach, należałoby zatem odrzucić hipotezę o socjalizacji, czyli przywiązaniu do wartości i norm związanym z pochodzeniem społecznym. Więcej przemawia za trafnością hipotezy o maksymalizacji, dotyczącej efektu zakorzenienia w kulturze uznawanej za wyższą i legitymizowaną przez ogół. Dotyczy to zarówno przypadków awansu, jak i degradacji. Osoby ruchliwe w górę identyfikują się z nowymi kategoriami, a z kolei osoby, które utraciły kapitał edukacyjny rodziców, próbują utrzymać styl życia wyniesiony z domu.

Można to interpretować jako rodzaj obrony przez degradacją, próbę dowartościowania i przywrócenia godności. Tendencja ta najsilniej dochodzi do głosu w przypadku chodzenia na koncerty, ale niewiele ustępują mu czytanie książek i lubienie muzyki poważnej. Osoby o niższym poziomie wykształcenia (w stosunku do matek) 3,8 razy częściej deklarowały chodzenie na koncerty muzyki poważnej w porównaniu z reprezentantami obecnej kategorii wykształcenia, o niższym statusie (0,79/0,21). Częściej też próbowały „maksymalizować” swój status edukacyjny przez czytanie książek (0,68/0,32) i upodobania do rocka (0,69/0,31).

Tabela 5

Parametry w modelu diagonalno-referencyjnym dla zmiennych „lubię muzykę poważną” i „lubię rock”

Zmienne zależne:	Lubi muzykę poważną				Lubi rock			
	Matki		Ojcowie		Matki		Ojcowie	
Zmienne niezależne	model 1	model 2	model 1	model 2	model 1	model 2	model 1	model 2
Wagi dla wykształcenia respondentów								
Ruchliwość	0,99**	0,90**	0,69**	0,68*	0,39**	0,62**	0,43**	0,59**
Awans		0,75**		0,75**		0,55**		0,67**
Degradacja		0,62**		0,50**		0,31**		0,18*
Wagi dla wykształcenia ojców/matek								
Ruchliwość	0,01	0,10	0,31**	0,32**	0,61**	0,38**	0,57**	0,41**
Awans		0,25*		0,25**		0,45**		0,33**
Degradacja		0,38		0,50**		0,69**		0,82*
Kategorie wykształcenia								
Podstawowe lub niższe	1,29**	-0,47	1,51**	-0,58	0,93**	-0,27	0,83**	-0,44
Zasadnicze zawodowe lub nieukończone średnie	1,74**	0,07	1,61**	0,06	2,56**	-0,01	2,55**	-0,03
Nieukończone wyższe lub średnie	2,44**	1,09	2,60**	1,45	4,22**	1,63	4,19**	1,65
Wyższe ukończone	3,73**	2,39	4,31**	2,83	5,24**	2,62	5,29**	2,50
<i>Deviance</i>	13206	8423,4	12683	8060,5	16817	10616	16241	10129
Liczba stopni swobody	1846	1318	1769	1261	1845	1318	1769	1261
<i>Akaike Information Criterion</i>	8896,2	6295,1	8536,3	6020,8	9345,3	6604,5	8974,5	6320,2

**p < 0,01; *p < 0,05

Strategia maksymalizacji nie wyklucza możliwości połączenia zwyczajów wyniesionych z domu rodzinnego i z kategorii „napływu” (*switching culture model*). Trudno się pozbyć nawyków utrwalonych w dzieciństwie, a poza tym nie każdy chce się tego pozbywać. Z drugiej strony, niełatwo się dostosować do nowych form aktywności. Jest to przypadek osób, które po zdobyciu wyższego wykształcenia częściej chodzą do teatru niż osoby z niższym wykształceniem, ale rzadziej niż kategorie „dziedziczące” wyższe wykształcenie rodziców. Innym przykładem są osoby, które doznały degradacji i mniej lubią muzykę poważną w porównaniu z absolwentami szkół wyższych, ale lubią ją bardziej od osób o niskim kapitale edukacyjnym. Można powiedzieć, że obniżenie się poziomu wykształcenia wymusza degradację pod względem stylu życia, ale ludzie próbują temu zapobiec.

W celu weryfikacji tej hipotezy posłużyłem się modelem (3) zakładającym jednakowy wpływ wykształcenia rodziców i respondentów na praktykowanie kultury. Wskaźnikiem występowania efektu łączenia odmiennych wzorów kultury byłoby lepsze dopasowanie tego modelu do danych w porównaniu z modelem opartym na założeniu o „zderzaniu się” wykształcenia rodziców z wykształceniem respondenta (2). Efekt łączenia uzyskuje potwierdzenie w odniesieniu do niektórych z rozpatrywanych tu aspektów uczestniczenia w kulturze. Zjawisko to występuje w przypadku chodzenia do teatru i na koncerty muzyki poważnej a także upodobań do tego gatunku muzyki⁵. Wynikałoby stąd, że dostosowywanie się do nowych form aktywności przez osoby ruchliwe jest częściowo neutralizowane przez oddziaływanie czynników pochodzeniowych. Kwestią do rozstrzygnięcia jest to, czy łączenie prowadzi do zderzania się różnych rodzajów kultury, do łagodnej kohabitacji, czy do symbiozy.

Nie potwierdziła się hipoteza o silniejszym oddziaływaniu ruchliwości edukacyjnej w stosunku do matek. Opierając się na ustaleniach płynących z innych badań można by domniemywać, że kobiety w większym stopniu reprezentują kulturę kojarzoną z przeżyciami estetycznym i bardziej skutecznie zarządzają kapitałem symbolicznym od ojców (Collins, 1992; Bihagen i Katz-Gero, 2000). Osoby ruchliwe byłyby więc bardziej przypisane do matek w sensie praktykowania kultury, ale okazuje się, że w przypadku wykształcenia tak nie jest. Najwyraźniej oddziaływanie obojga rodziców nakłada się na siebie i w pewnym stopniu się znosi.

Wnioski

Jak empirycznie stwierdzono, uczestniczenie w kulturze stosunkowo silnie uzależnione jest od kapitału edukacyjnego. Prawidłowością jest, że osoby z wyższym wykształceniem charakteryzują się większymi preferencjami w zakresie „wyższej kultury” niż kategorie o niskim statusie społecznym. Znacznie rzadziej analizowany jest wpływ ruchliwości edukacyjnej, którą można traktować jako zjawisko polegające na awansie lub degradacji w hierarchii wykształcenia w porównaniu z wykształceniem rodziców. Chodzi o ustalenie, w jakim stopniu zmiana wykształcenia związana jest z dostosowywaniem się do nowego środowiska, a na ile utrzymuje się wpływ pochodzenia społecznego, związanego z wykształceniem rodziców.

⁵ W przypadku chodzenia na koncerty wartość *Deviance* dla modelu uwzględniającego efekt *switching culture* dla ruchliwości w stosunku do matek zwiększyła się w porównaniu z modelem 2 o 9,64 dla 3 stopni swobody, z prawdopodobieństwem odrzucenia hipotezy o braku znaczących różnic na poziomie 0,022. W przypadku ojców było to odpowiednio 6,86/3 z $p = 0,002$. Dla modelu wyjaśniającego chodzenie do teatru wartości p dla matek i ojców wynosiły odpowiednio 0,018 i 0,005, a dla lubienia muzyki poważnej 0,001 i 0,015.

Przeanalizowałem pod tym kątem wpływ ruchliwości edukacyjnej na wybrane rodzaje aktywności i na preferencje muzyczne.

Przewaga efektu dostosowania się do nowej kategorii świadczyłaby o zacieraniu dystansów społecznych. Oznaczałoby to, że ruchliwość to nie tylko zmiana pozycji i warunków materialno-bytowych, a więc świadectwo otwartości struktury społecznej, ale również przełamywanie barier w wymiarze stylu życia. Zaprzeczeniem tego byłby znaczący wpływ czynników pochodzeniowych. Występowanie efektu socjalizacji można by interpretować jako świadectwo tego, że ruchliwości nie musi towarzyszyć integracja w dziedzinie kultury.

Wyniki przedstawionej tu analizy wskazują na przewagę adaptacji do nowych środowisk, jednak dotyczy to tylko przypadków awansu. Przejście na wyższy poziom wykształcenia związane jest z silniejszymi preferencjami do muzyki poważnej, częstszym chodzeniem na koncerty i innymi rodzajami aktywności typowymi dla kategorii o wyższym statusie. O ile awans edukacyjny sprzyja rozmywaniu się barier społecznych, to przeciwdziała temu zjawisko degradacji. Obniżenie się poziomu wykształcenia nie eliminuje zwyczajów wyniesionych z domu. Jest raczej odwrotnie: praktyki kulturowe osób z niższym wykształceniem od wykształcenia rodziców sytuują ich bliżej kategorii o wyższym kapitale edukacyjnym. Ruchliwość „w dół” nie odbiera im przyzwyczajień i wartości przekazywanych im przez matki i ojców. Efektowi socjalizacji może towarzyszyć obrona prestiżu i inne strategie radzenia sobie z degradacją społeczną.

Na uwagę zasługują jeszcze dwie kwestie. Po pierwsze, wbrew oczekiwaniom preferencje muzyczne nie są silniej związane z socjalizacją w porównaniu z aktywnością w dziedzinie kultury. A z kolei strategia maksymalizacji korzyści, czyli dostosowywanie się do nowej kategorii związane z awansem społecznym, nie realizuje się bardziej na polu wzmożonej aktywności w porównaniu z preferencjami. Po drugie, niezgodnie ze stereotypem i teoriami formułowanymi przez niektórych badaczy, zmiana wykształcenia w porównaniu z matkami nie oddziałuje silniej na postawy i zachowania niż ruchliwość w odniesieniu do ojców.

Literatura

- Alderson, A. S., Azamat, J. i Heacock, I. (2007). Social Status and Cultural Consumption in the United States. *Poetics*, 35, 191–212.
- Bennett, T., Savage, M., Silva, E. B., Warde, A., Gayo-Cal, M. i Wright, D. (2009). *Culture, Class, Distinction*. London: Routledge.
- Bernstein, B. (1972) *Class, codes and control*. London: Paladin.
- Blau, P. M. (1956). Social mobility and interpersonal relations. *American Sociological Review*, 21, 290–295.
- Bourdieu, P. (2005). *Dystynkcja: społeczna krytyka władzy sądzienia*. Przeł. P. Biłos. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bourdieu, P. i Passeron, J.-C. (1990). *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*. Warszawa: PWN.
- Brzozowska, Z. (2015). Intergenerational educational mobility and completed fertility. *IBS Working paper* 1/2015.
- Bukodi, E. (2010). Social stratification and cultural participation in Hungary; a post-communist pattern of consumption? W: Chan T. W. (red.), *Social Status and Cultural Consumption* (s. 139–168). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cebula, M. i Pilch, Sz. 2020. Społeczne zróżnicowanie gustu muzycznego. *Studia Socjologiczne*, 236(1), 73–104.
- Chan, T. W. i Goldthorpe, J. H. (2007). Social stratification and cultural consumption: The visual arts in England. *Poetics*, 35, 168–190.
- Coulangeon, P. (2015). The Omnivore and the ‘Class Defector’. Musical taste and social mobility in contemporary France, *Notes and Documents*, 2013-03.

- Coulangeon, P. i Duval, J. (2015). *The Routledge Companion to Bourdieu's Distinction*. New York, London: Routledge.
- Daenekindt, S. i Roose, H. (2013). A mise-en-scene of the shattered habitus: The effect of social mobility on aesthetic dispositions towards films. *European Sociological Review*, 29(1), 48–59.
- Domański, H. i Przybysz, D. (2007). *Homogamia małżeńska i hierarchie społeczne*. Warszawa: IFiS PAN.
- Domański, H., Mach, B. W. i Przybysz, D. 2019. Otwartość polskiej struktury społecznej: 1982–2016. *Studia Socjologiczne*, 1(232), 25–63.
- Dubois, V. (2015). What has become of the 'new *petite bourgeoisie*'? The case of cultural managers in late 2000s France. W: P. Coulangeon i J. Duval (red.), *The Routledge Companion to Bourdieu's Distinction*. New York, London: Routledge, 78–93.
- Durkheim, E. [1956 (1922)]. *Education and Sociology*. Glencoe (IL): The Free Press.
- Ellis, R. i Lane, C. (1967). Social mobility and social isolation: A test of Sorokin's dissociative hypothesis. *American Sociological Review*, 32(2), 237–253.
- Ganzeboom, H. (1982). Explaining Differential Participation in High-cultural Activities – A Confrontation of Information Processing and Status Seeking Theories. W: W. Raub (red.), *Theoretical Models and Empirical Analyses* (s. 186–205). Utrecht: E. S.-Publications.
- Gugushvili, A., Zhao, Y. i Bukodi, E. (2020). Intergenerational educational mobility and smoking: a study of 20 European countries using diagonal reference models. *Public Health*, 181, 94–101.
- Hendrickx, J., De Graaf, N. D., Lammers, J. i Ultee, W. (1993). Models for status inconsistency and mobility: a comparison of the approaches by Hope and Sobel with the mainstream square additive model. *Quality and Quantity*, 27, 335–352.
- Hollingshead, A., Ellis, R. i Kirby, E. (1954). Social mobility and mental illness. *American Sociological Review*, 19, 577–584.
- Houle, J. N. (2011). The psychological impact of intragenerational social class mobility. *Social Science Research*, 40, 757–772.
- Jaeger, M. M. (2009). Equal access but unequal outcomes: Cultural capital and educational choice in a meritocratic society. *Social Forces*, 87, 1943–1971.
- Jarness, V. (2013). *Class, status, closure: The petropolis and cultural life*. Bergen: University of Bergen.
- López-Sintas, J. i García-Álvarez, E. (2002). Omnivores show up again: The segmentation of cultural consumers in the Spanish social space. *European Sociological Review*, 18(3), 353–368.
- Merton, R. [1982 (1957)]. *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Warszawa: PWN.
- Nagel, I. (2009). Cultural Participation Between the Ages of 14 and 24: Intergenerational Transmission or Cultural Mobility? *European Sociological Review*, 25(6), 541–556.
- Nieuwebeerta, P., De Graaf, N. D. i Ultee, W. (2000). The effects of class mobility on class voting in post-war western industrialized countries. *European Sociological Review*, 16(4), 327–348.
- Recay, D., Crozier, G. i Clayton, J. (2009). Strangers in Paradise? Working-class students in elite universities. *Sociology*, 43(6), 1103–1121.
- Sobel, M. E. (1981). Diagonal Mobility Models: A substantively motivated class of designs for the analysis of mobility effects. *American Sociological Review*, 46(6), 893–906.
- Sorokin, P. [2009 (1927)]. *Ruchliwość społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Van Eijck, K. (1999). Socialization, education, and lifestyle: How social mobility increases the cultural heterogeneity of status groups. *Poetics*, 26(5), 309–328. a
- Yaish, M. i Katz-Gero, T. (2010). Disentangling 'cultural capital': The consequences of cultural and economic resources for taste and participation. *European Sociological Review*, 28(2), 169–185. A1568.
- Yang, P. i Cheng, Y. (2020). Educational Mobility and Transnationalization. W: N. W. Gleason (red.), *Higher Education in the Era of the Fourth Industrial Revolution* (s. 39–63). London, New York: Palgrave MacMillan.

Effect of educational mobility on lifestyle

This study revisits and extends a classic question in sociology and tests three competing hypotheses about the effects of intergenerational educational mobility on cultural tastes. By applying diagonal reference models to data from a nationally representative survey conducted in 2019, I show that mobile individuals come to resemble their nonmobile counterparts in their current educational level, which confirms the hypothesis of maximization. This is inconsistent with Bourdieu's view that habitus is largely determined by primary socialisation in the parental home. I also show that upwardly and downwardly mobile individuals switch musical tastes of both the parental and current educational level.

KEYWORDS: cultural stratification, education of parents, mobility, musical tastes.